

МАКРОЕКОНОМІЧНІ ТА РЕГІОНАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ

УДК 331.2:336.22

Н. В. Іванчук

Національний університет «Острозька академія»

СОЦІАЛЬНІ ПОДАТКИ У ПОСТСОЦІАЛІСТИЧНИХ КРАЇНАХ ЄС

Проаналізовано роль та особливості функціонування соціальних податків у економіці постсоціалістичних країн ЄС, запропоновано можливості використання зарубіжного досвіду з метою оптимізації оподаткування фонду оплати праці підприємств України.

Ключові слова: постсоціалістичні країни ЄС, фонд оплати праці, оподаткування, соціальні податки, соціальні внески.

Проанализировано роль и особенности функционирования социальных налогов в экономиках постсоциалистических стран ЕС, предложены возможности использования иностранного опыта с целью оптимизации налогообложения фонда оплаты труда в Украине.

Ключевые слова: постсоциалистические страны ЕС, фонд оплаты труда, налогообложение, социальные налоги, социальные взносы.

The role and features of social taxes in the post-socialist states of EU are analysed and the ways of foreign experience applying in order to optimize payroll taxation in Ukraine are offered.

Key words: post-socialist states of EU, payroll, taxation, social taxes, social contributions.

Оптимізація оподаткування фонду оплати праці за сучасних умов розвитку вітчизняної економіки виступає першочерговою основною легалізацією заробітної плати в Україні. При цьому велике значення має дослідження досвіду європейських країн у цій сфері, зокрема тих, які мали схожі з Україною передумови свого розвитку. Йдеться, насамперед, про групу постсоціалістичних країн-членів ЄС, які на сучасному етапі досягли значно більших успіхів у економічному зростанні.

Проблематика функціонування соціальних внесків до економіки зарубіжних країн неодноразово досліджувалась такими науковцями, як В. А. Зеленко, М. І. Карлін, С. Лебедева, В. Г. Мельничук, О. В. Куцнецов, В. Ткаченко, Н. Фролова, проте існує необхідність у виділенні та аналізі довгострокових тенденцій у динаміці соціальних податків цих країн. Також варто зауважити, що з метою обґрунтування подальших напрямків формування та удосконалення механізму оподаткування фонду оплати праці підприємств України, необхідно вивчати зарубіжний досвід саме країн постсоціалістичного табору, оскільки порівняння з ними є найбільш науково обґрунтованим та коректним.

Мета дослідження полягає у визначенні змісту та ролі соціальних податків у економіці постсоціалістичних країн ЄС, оцінці довгострокових тенденцій участі роботодавців у сплаті соціальних внесків, а також здійсненні порівняльного аналізу з Україною.

До постсоціалістичних країн-членів ЄС на сучасному етапі належить 10 держав: Республіка Болгарія, Естонська Республіка, Латвійська Республіка, Литов-

ська Республіка, Республіка Польща, Румунія, Республіка Словаччина, Республіка Словенія, Республіка Угорщина та Чеська Республіка.

Болгарія та Румунія стали членами ЄС з 1 січня 2007 року, тоді як інші 8 країн значно раніше – з 1 травня 2004 року.

Відомо, що оцінити роль податків у економіці країни можна за допомогою частки податкових надходжень від кожного виду податків у ВВП. Варто зазначити, що міжнародна фінансова статистика відносить до складу податкової системи країни також внески до соціальних фондів, які виступають соціальними податками. Даний підхід, зокрема, стосується звітів Європейської комісії, Міжнародного валютного фонду тощо.

Як свідчать дані рис. 1, у групі постсоціалістичних країн-членів ЄС частка соціальних внесків у ВВП коливається приблизно в межах від 7 до 17 % [3]. Якщо говорити про середнє зважене значення цього показника по всіх 27 країнах-членах ЄС, то воно знаходиться десь посередні. Фактично, більша частина постсоціалістичних країн-членів ЄС мають частку соціальних податків у ВВП нижчу від середнього значення по ЄС. Зокрема, середня арифметична зважена частка по всіх 27 країнах-членах ЄС коливалась у межах від 14 до 12,2 %.

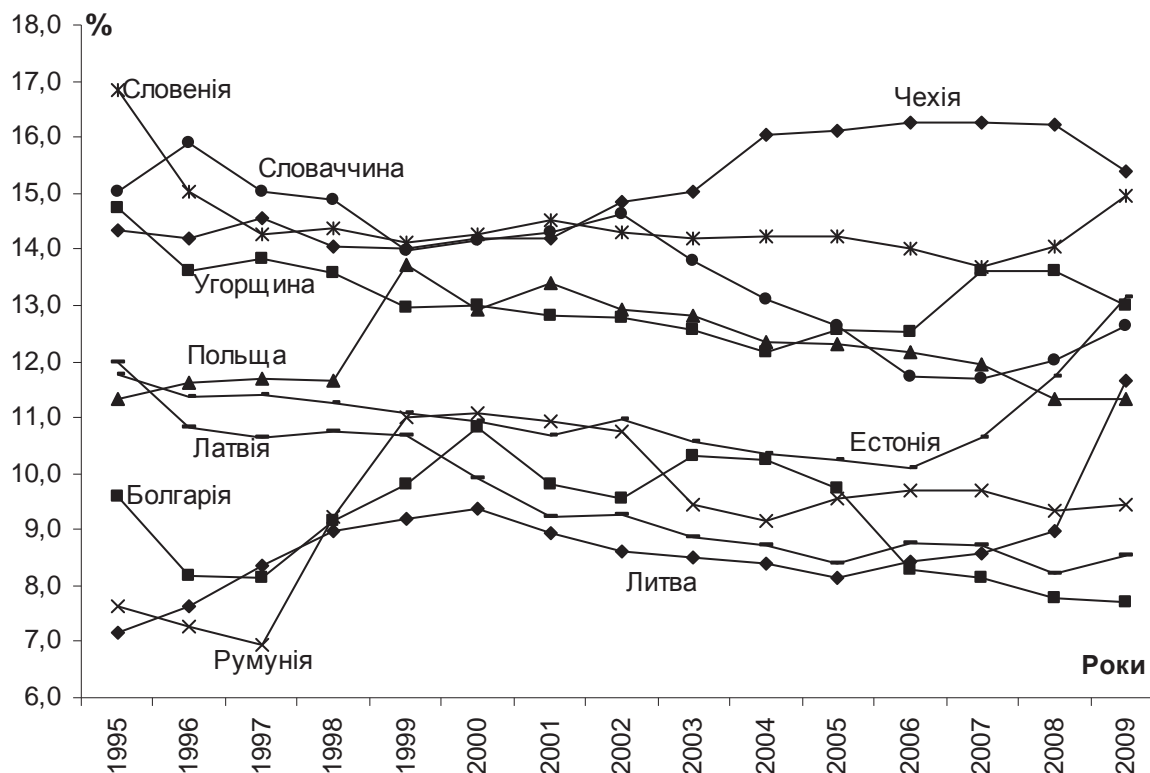

Рис. 1. Частка соціальних внесків у ВВП постсоціалістичних країн ЄС у 1995–2009 рр.

Беручи до уваги середню арифметичну зважену, можна поділити постсоціалістичні країни ЄС на такі дві групи:

1) постсоціалістичні країни ЄС, що мають частку соціальних податків у ВВП, вищу за середню по ЄС: Словенія та Чехія;

2) постсоціалістичні країни ЄС, що мають частку соціальних податків у ВВП, нижчу за середню по ЄС: Естонія, Латвія, Болгарія, Румунія, Литва, Польща, Угорщина, Словаччина.

Причому видно, що у деяких постсоціалістичних країнах ЄС існує довго-

строкова тенденція до зростання частки соціальних податків у ВВП. Це, зокрема, спостерігається у Литві, Чехії та Естонії. Зниження цього показника відбувається у Латвії, Словаччині, Польщі, Словенії та Румунії. Неоднозначні тенденції, пов'язані з чередуванням зниження та зростання, мають місце у Болгарії та Угорщині.

Аналізуючи відповідні дані по Україні, можемо бачити, що в нашій державі частка соціальних податків у ВВП є нижчою за середню по ЄС, так само як у половини досліджуваних постсоціалістичних країн (рис. 2) [4–11]. Причому спостерігаються довгострокової тенденції до зростання частки соціальних внесків у ВВП за 2001–2009 роки.

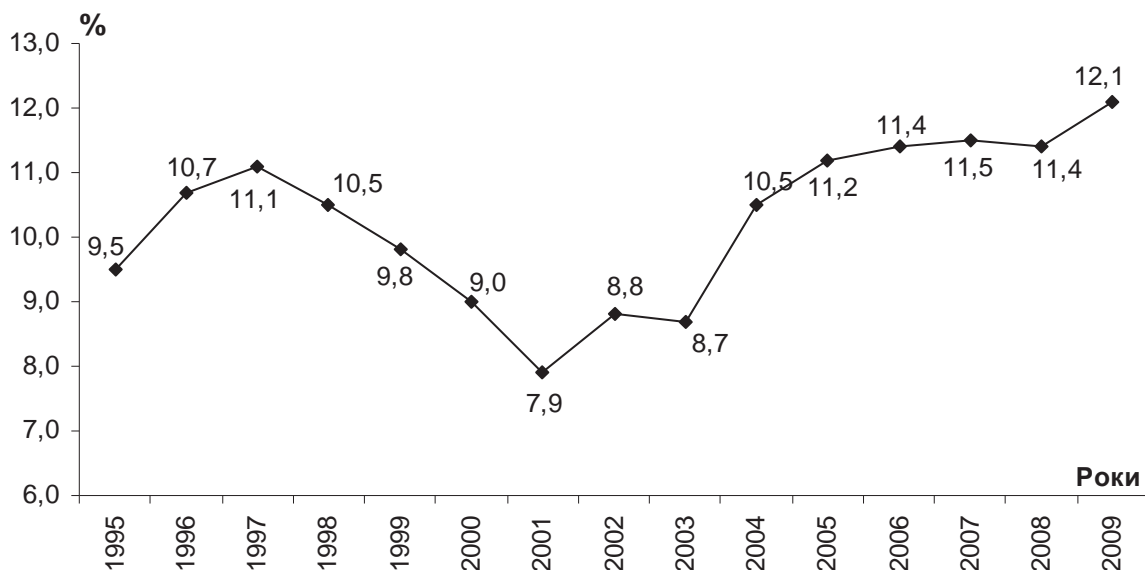

Рис. 2. Частка соціальних внесків у ВВП України у 1995–2009 рр.

Фактично у нашій державі можна виділити 2 етапи за досліджуваний період:

- 1) етап 1995–1997 років, де частка соціальних податків у ВВП зростала;
- 2) етап 1997–2001 років, який характеризувався тенденцією до зниження ролі соціальних податків у ВВП;
- 3) етап 2001–2009 років, де частка соціальних внесків у ВВП загалом мала тенденцію до зростання.

Другий етап, очевидно, був пов'язаний з початком економічного похвалення в Україні, а тому можна констатувати той факт, що в Україні зростання частки соціальних внесків у ВВП відбувалось із зростанням реальних обсягів виробництва.

З даних можна побачити, що зміни тенденцій на протилежні відбувались обов'язково у роках, які супроводжувались приходом фінансово-економічних криз, зокрема, у 1998 та 2008 роках. Причому ці кризи супроводжувались зниженням частки соціальних внесків у ВВП України.

Після аналізу загальних довгострокових тенденцій постсоціалістичних країн ЄС та України доцільно з'ясувати роль основних суб'єктів оподаткування фонду оплати праці у досліджуваних країнах. У загальному випадку до цих суб'єктів відносять роботодавців, найманих працівників та самозайнятих осіб, серед яких сплачені внески розподіляться по-різному.

На нашу думку, необхідно досліджувати, насамперед, внески роботодавців, оскільки тінізація фонду оплати праці відбувається, у першу чергу, саме з їхньої ініціативи. Звідси можна констатувати той факт, що якими б малими не були утримання із заробітної плати найманих працівників, включаючи соціальні внески та податок з доходів фізичних осіб, це не відіграє ніякої ролі у легалізації заробітних плат при існуванні високого навантаження на роботодавця (рис. 3) [3].

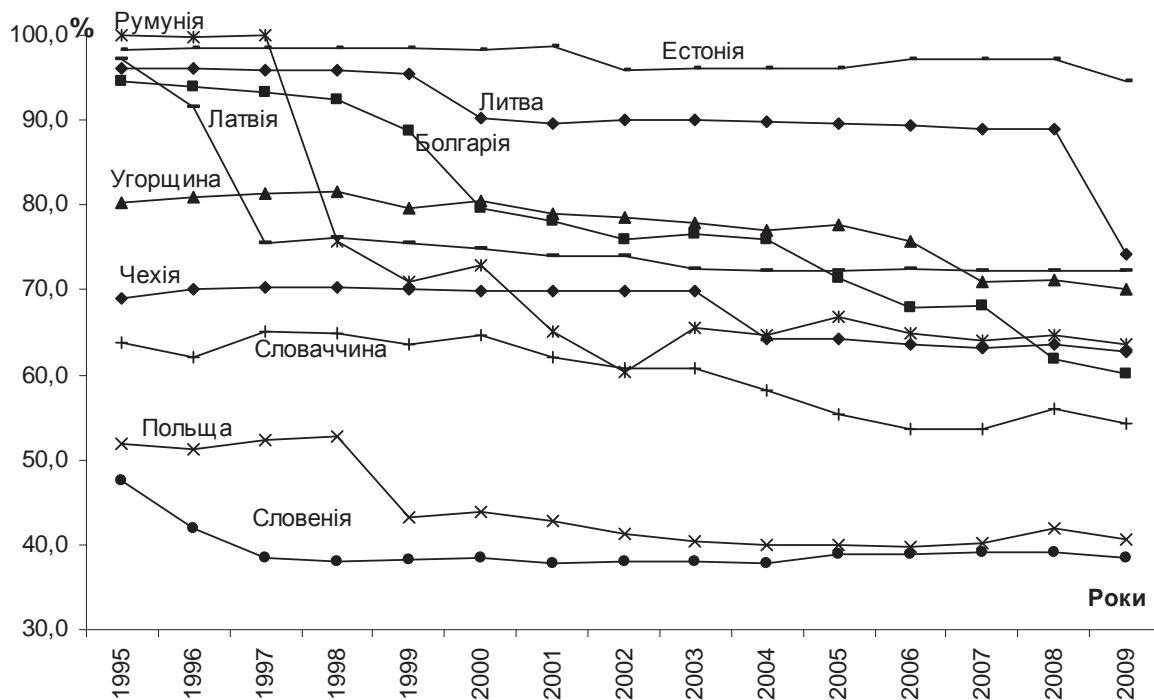

Рис. 3. Частка роботодавця у сплаті соціальних внесків з фонду оплати праці в постсоціалістичних країнах ЄС у 1995–2009 рр.

Як свідчать дані рисунку 3, частка роботодавця є найвищою в Естонії (понад 95 %) та Литві (від 95 до 90 % у 2008 році та стрімке падіння майже до 75 % у 2009 році), а найнижча – у Словенії та Польщі (менше 50 %). Інші 10 постсоціалістичних країн-членів ЄС знаходяться посередині і варто звернути увагу на те, що найбільш різке падіння частки роботодавця в динаміці спостерігалось у Румунії. Тому доцільно порівняти Україну з чотирма вищезазначеними країнами, що мають найвищу та найнижчу частки роботодавця у соціальних внесках (рис. 4) [2; 4–11].

Як видно з даних рисунку 4, динаміка частки роботодавця України менша, ніж у Естонії, проте дуже близько повторює динаміку Литви, за винятком останнього 2009 року. Проте все ж таки, по більшості років частка внесків роботодавця в Україні переважає відповідний показник по Литві. Таким чином, за часткою роботодавця у сплаті соціальних внесків економіка Литви є найбільш близькою до України з усіх 10-ти постсоціалістичних країн-членів ЄС.

Загальний огляд постсоціалістичних довгострокових тенденцій переконує в тому, що в більшості досліджуваних країн-членів ЄС, у тому числі, в Україні існує динаміка до зменшення частки роботодавця у сплаті соціальних внесків. Проте в одних країнах ця динаміка стрімка, а в інших – досить повільна. Тому знову ж таки доцільно поділити досліджувані країни на 2 групи:

1) постсоціалістичні країни ЄС зі стрімким падінням частки роботодавця у соціальних внесках: Болгарія, Румунія, Польща;

2) постсоціалістичні країни ЄС з відносно поступовим падінням частки роботодавця у соціальних внесках: Литва, Угорщина, Латвія, Чехія, Словаччина, Словенія, Естонія.

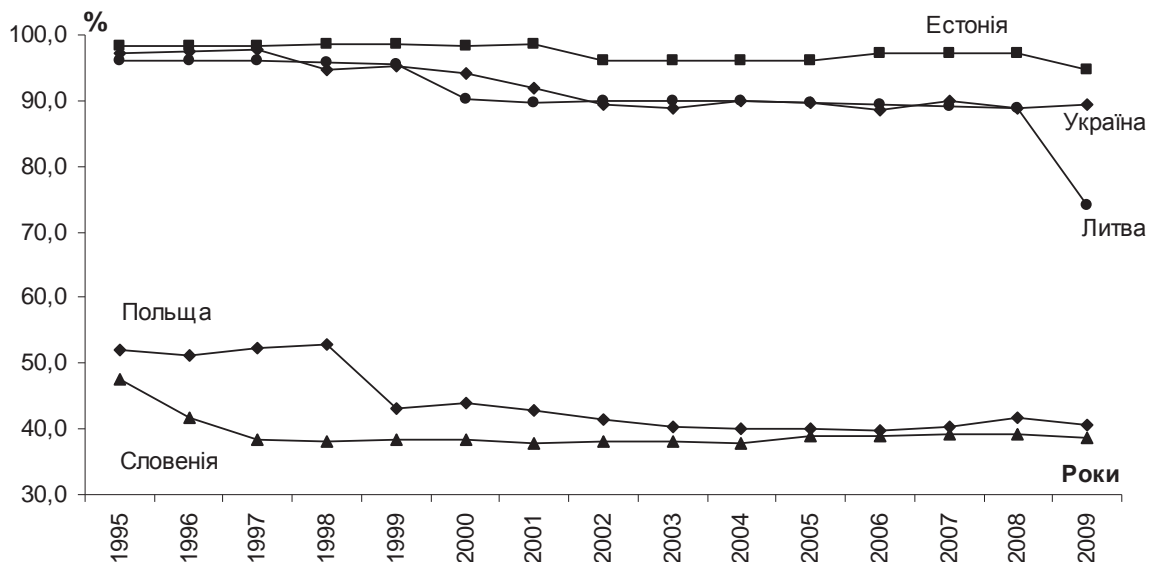

Рис. 4. Частка роботодавця у сплаті соціальних внесків з фонду оплати праці в Естонії, Литві, Польщі, Словенії та Україні у 1995–2009 рр.

Зважаючи на наведені дані, можна стверджувати, що хоча більшість постсоціалістичних країн ЄС мають частку роботодавця, нижчу, ніж в Україні, проте вона падає відносно поступово. І такі ж тенденції притаманні нашій державі.

Варто зазначити, що загалом середня зважена частка роботодавця у соціальних внесках по 27 країнах-членах ЄС за досліджуваний період коливалась від 54 до 58 %, тобто мала тенденцію до поступового зростання у динаміці.

Зміни досліджуваних показників обумовлювались специфікою податкових систем постсоціалістичних країн-членів ЄС та особливостями стягнення соціальних внесків до них. Тому доцільно розглянути ці особливості детальніше по кожній з досліджуваних постсоціалістичних країн на основі звітів Європейської комісії [3].

У Словенії внески на соціальне страхування покривають пенсійне страхування, страхування здоров'я, страхування на випадок безробіття та декретну відпустку. Працівники сплачують 22,1 % від їх загальної нарахованої заробітної плати, причому найбільшу частку займають внески на пенсійне страхування (15,5 %). Соціальні внески також сплачують роботодавці у розмірі 16,1 %. Базою оподаткування для найманих працівників та роботодавців є сума нарахованої заробітної плати, в тому числі, нараховані відпускні, додаткові винагороди та компенсація за роботу, виконану понад установлені норми. Обидва види внесків вираховуються з податку на прибуток корпорацій та особистого прибуткового податку, тобто зменшують податкове зобов'язання.

У Чехії роботодавці, працівники та самозайняті особи зобов'язані здійснювати внески на соціальне страхування, що забезпечують покриття страхування

здоров'я, втрати професійної працездатності, пенсії за віком та страхування на випадок безробіття. З початку запровадження єдиної твердої ставки, внески на соціальне страхування є повністю податковими. Загальна ставка працівників на соціальне страхування та страхування здоров'я становить 11 % від суми нарахованої заробітної плати (включає 6,5 % – внески на пенсійне страхування та 4,5 % – на обов'язкове страхування здоров'я). Загальна ставка роботодавців складає 34 %. У 2011 році максимальна величина бази для обчислення внесків на соціальне страхування та страхування здоров'я становила 72 розміри національної середньої заробітної плати (70760 євро).

В Естонії соціальне страхування фінансується майже повністю через соціальний податок, який сплачується роботодавцем у розмірі 33 % від нарахованої заробітної плати для кожної найманої особи. Також соціальний податок сплачують самозайняті особи. Квота у 13 % соціального податку спрямовується до державної системи страхування здоров'я, а інші 20 % до державної системи пенсійного страхування. Працівники, що приєдналися до другого пенсійного рівня (обов'язковий для тих, хто народився після 1983 року), додатково сплачують 2 % від їх заробітної плати на особистий пенсійний рахунок. У цьому випадку 20 % на систему пенсійного страхування розподіляються як 16 % на державну систему пенсійного страхування (перший рівень) та 4 % до пенсійної системи обов'язкового фінансування (другий рівень).

Соціальний податок, співставний з внесками роботодавців на соціальне страхування в інших країнах, є фіскально важливим податком в Естонії. У 2009 році ці внески становили 34,7 % від загальних податкових надходжень, що, без сумніву, є найвищою пропорцією в ЄС. На відміну від цього, внески працівників на соціальне страхування складають лише 1,5 % від усіх податкових надходжень.

У Латвії з 1995 року пенсійна система базується на концепції уявних внесків на рахунках. Пенсії обчислюються на основі персональних внесків на уявний індивідуальний рахунок, використовуючи норму доходності, визначену урядом, і беручи до уваги економічні та демографічні індикатори. Жодні реальні кошти не акумулюються на рахунках і фінансування поточної групи пенсіонерів базується на внесках з фонду оплати праці. Ставка цих внесків зросла з січня 2011 року до 35,09 %. Вона включає 24,09 %, що накладаються на роботодавців, та 11 %, що сплачуються працівниками. Ставка для самозайнятих трохи нижча – 31,52 %. Мінімальна оподатковувана база для самозайнятих становить 20-ти кратний розмір мінімальної місячної заробітної плати (близько 3382 євро).

В Угорщині соціальні внески складаються з внесків на пенсійне страхування та страхування здоров'я. У випадку сплати внесків працівниками застосовується гранична межа. Додатково здійснюються відрахування на охорону здоров'я. Одноразово виплачувана сума на охорону здоров'я була анульована 1 січня 2010 року. Податковий кредит для платежів до добровільних фондів чи пенсійних заощаджувальних рахунків був знижений від 30 до 20 % з 2011 року. Обов'язкові платежі до недержавних пенсійних фондів були скасовані і загальна сума внесків на соціальне страхування надходить до державного бюджету (що стосується членів недержавних пенсійних фондів, то попередньо 8 % надходить до недержавних пенсійних фондів і 1,5 % до державного бюджету).

Внески на соціальне страхування включають внески роботодавців у розмірі 27 % та внески працівників у розмірі 17,5 %, і ці ставки включають внески роботодавців та працівників, які надходять до фонду зайнятості (1 та 1,5 % відповідно).

У Литві базовий внесок на соціальне страхування становить 30,8 %, з якого 27,8 % вноситься роботодавцем і 3 % працівником. Базова ставка на страхування здоров'я становить 9 % (роботодавець – 3 %, працівник – 6 %). Загальна ставка на страхування від професійних захворювань та нещасних випадків встановлена на рівні 0,3 %, але існує 3 спеціальні групи, які стосуються диференційованих ставок. Поправка до закону про державне соціальне страхування вступила в дію з 1 серпня 2010 року. Було введено допомогу у внесках на соціальне страхування, що стосуються працівників-початківців. Поправки відносяться до всіх осіб, найнятих за трудовим договором перший раз з 1 серпня 2010 року по 31 липня 2012 року. За умови, що їх загальна місячна заробітна плата не перевищує 3-х кратного розміру законодавчо встановленої мінімальної місячної заробітної плати, вони не здійснюють внесків на пенсійне страхування, що сплачуються роботодавцем та найманим працівником (23,3 та 3 % відповідно), на період, що не перевищує 1 рік.

Внески на соціальне страхування в Румунії сплачуються як об'єднана ставка для роботодавців та працівників. З 1 лютого 2009 року наймані працівники з нормальними умовами роботи повинні сплачувати внески на соціальне страхування в розмірі 10,5 %. Роботодавці сплачують ставку 20,8 %. Вищі ставки для роботодавців залежить від визначених випадків. Додатково і роботодавці, і наймані працівники здійснюють внески до фонду страхування здоров'я та національного фонду допомоги по безробіттю.

У Польщі і роботодавці, і наймані працівники повинні сплачувати соціальні внески на пенсійну програму за віком у рівних частинах, що становлять 9,76 % від загальної суми винагороди за працю. Внески працівників утримуються роботодавцем. Існує обмеження щодо внесків на пенсійну програму за віком та страхування на випадок непрацездатності, що еквівалентне 30-ти прогнозованим середнім місячним заробітним платам у календарному році – з сум понад цю межу зазначені внески не сплачуються. Додатково до обов'язкової програми, для працівників є можливість обирати добровільні недержавні пенсійні програми та страхування життя.

Загалом принципи пенсійної системи Польщі визнаються вдалими [1, с. 374].

Система соціального страхування включає також внески на страхування на випадок непрацездатності (1,5 % сплачується працівником та 4,5 % – роботодавцем), страхування здоров'я та материнське страхування (сплачується 2,45 % працівником), страхування від нещасних випадків (сплачується роботодавцем від 0,67 до 3,33 % залежно від фактора професійного ризику). Додатково існує обов'язковий внесок на страхування здоров'я з метою покриття медичних витрат (сплачується у розмірі 9 % працівниками), який автоматично зараховується як податковий кредит при обчисленні податкових зобов'язань з податку на прибуток.

У Словаччині наймані працівники та роботодавці зобов'язані сплачувати внески на пенсійне страхування (4 та 14 % відповідно), страхування здоров'я (4 та 10 % відповідно), страхування на випадок непрацездатності (по 3 %), страхування на випадок відпустки по хворобі (по 1,4 %) та страхування на випадок безробіття (по 1 %). Додатково роботодавці зобов'язані сплачувати 0,8 % від заробітної плати працівників на страхування від нещасних випадків, 4,75 % до резервного фонду та 0,25 % фонду гарантування. Межа нарахування внесків застосовується до всіх видів страхування, крім страхування від нещасних випадків. Частина соціальних внесків (9 %) акумулюється у недержавних пенсійних фондах. З 1 липня 2010 року до 30 червня 2011 року межа нарахування соціальних внесків для роботодавців та найманих працівників складала 2978 євро для пенсійного страхування, страхування на випадок непрацездатності, на випадок безробіття та внесків до резервного фонду; 2233,5 євро для страхування здоров'я (з 1 січня 2011 року) та 1116,75 євро для внесків до гарантійного фонду та страхування на випадок відпустки по хворобі.

Соціальні внески в Болгарії відповідають державним фондам соціального страхування та покривають пенсійне страхування, страхування на випадок захворювання та материнства, страхування здоров'я та на випадок безробіття. У 2011 році соціальні внески досягли максимальної величини у 30,3 % відносно мінімального місячного оподаткованого доходу у вигляді оплати праці. З них, найбільшу частку займає внесок до Пенсійного фонду, який зріс у 2011 році з 16 до 17,8 %. Додатково держава надає щорічні трансферти Пенсійному фонду в загальній сумі, що становить 12 % від загального доходу від соціального страхування всіх застрахованих осіб у календарному році. Внески до Пенсійного фонду становлять 10 % для роботодавців та 8 % для найманих працівників. Частка соціальних внесків роботодавців залишається на рівні 60 %, тоді як найманих працівників – 40 %. Більше того, роботодавець повинен сплачувати додаткові внески у фонд нещасних випадків та професійних захворювань (0,4–1,1 %) та фонду гарантування виплат (0,1 %, призупинено у 2011 році). Самозайняті особи самостійно визначають базу нарахування своїх внесків відповідно до початкової суми 230, 256 та 550 євро і гранична межа нарахування внесків становить 12271 євро.

Висновки. Проведене дослідження дає змогу висловити такі положення:

1) частка соціальних внесків у ВВП України перебуває приблизно на тому ж рівні, що й у більшості постсоціалістичних країн ЄС;

2) у постсоціалістичних країнах ЄС частка роботодавця переважно менша, ніж у нашій державі, та спостерігається тенденція до її зниження у структурі соціальних внесків, що в подальшому варто рекомендувати і Україні;

3) максимальна межа, з якої сплачуються соціальні внески у постсоціалістичних країнах ЄС є значно вищою, ніж у нашій державі, тому в Україні доцільно її також підвищити, якщо не говорити про її повне скасування;

4) на сучасному етапі розвитку необхідно встановлювати величну єдиного соціального внеску в Україні на рівні, що пов'язується з результатами діяльності підприємства.

Бібліографічні посилання

1. **Карлін М. І.** Фінанси країн Європейського Союзу : навч. посіб. / М. І. Карлін. – К., 2011. – 639 с.
2. Статистичний бюлетень [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Національного банку України. – Режим доступу : http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=57897
3. European Commission. Taxation trends in the European Union – Data for the EU Member States, Iceland and Norway. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ec.europa.eu/taxation_customs/resources/documents/taxation/gen_info/economic_analysis/tax_structures/2011/report_2011_en.pdf
4. Ukraine: Resent Economic Developments. IMF Staff Country Report No. 99/42 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.imf.org/external/pubs/ft/scr/1999/cr9942.pdf>
5. Ukraine: Statistical Appendix. IMF Country Report No. 01/28 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.imf.org/external/pubs/ft/scr/2001/cr0128.pdf>
6. Ukraine: 2002 Article IV Consultation – Staff Report; Staff Statement; Public Information Notice on the Executive Board Discussion; and Statement by the Executive Director for Ukraine. IMF Country Report No. 02/146 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.imf.org/external/pubs/ft/scr/2002/cr02146.pdf>
7. Ukraine: Request for Stand-By Arrangement – Staff Report; Staff Supplement; and Press Release on the Executive Board Discussion. IMF Country Report No. 04/129 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.imf.org/external/pubs/ft/scr/2004/cr04129.pdf>
8. Ukraine: 2008 Article IV Consultation — Staff Report; Staff Statement; Public Information Notice on the Executive Board Discussion; and Statement by the Executive Director for Ukraine. IMF Country Report No. 08/227 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.imf.org/external/pubs/ft/scr/2008/cr08227.pdf>
9. Ukraine: Request for Stand-by Arrangement – Staff Report; Staff Supplement; Press Release on the Executive Board Discussion, and Statement by the Executive Director for Ukraine. IMF Country Report No. 08/384 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.imf.org/external/pubs/ft/scr/2008/cr08384.pdf>
10. Ukraine: Second Review Under the Stand-By Arrangement and Request for Modification of Performance Criteria-Staff Report; Press Release on the Executive Board Discussion. IMF Country Report No. 09/270 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.imf.org/external/pubs/ft/scr/2009/cr09270.pdf>
11. Ukraine-Request for Stand-By Arrangement and Cancellation of Current Arrangement Staff Report; Staff Supplement; Press Release on the Executive Board Discussion. IMF Country Report No. 10/262 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.imf.org/external/pubs/ft/scr/2010/cr10262.pdf>

Надійшла до редколегії 03.02.2012